

Hvad er etik?

1.1 ETIK SOM KRITISK REFLEKSION

I dette kapitel vil vi forsøge at indkredse, hvad der skal forstås ved etik. Vi kan gøre det ved at tage udgangspunkt i selve ordet. Betegnelsen etik stammer fra det græske adjektiv *ēthikós*, der er afledt af *ēthos*: »sædvanligt sted at bo«, »sædvane«, »skik og brug«. Som navn på en filosofisk beskæftigelse bruges det først af Aristoteles (384-322). Vi kan derfor begynde med at betragte Aristoteles' formuleringer af, hvad etik er, og på den baggrund forsøge at finde frem til vor egen foreløbige bestemmelse af begrebet. Om *Sokrates* siger Aristoteles:

[han] behandlede etiske spørgsmål (ta *ēthika*), ikke naturen i dens helhed; og ved de etiske spørgsmål søgte han som den første efter det almene og efter definitioner. (Metafysikken, 987 b, 1).¹

Disse formuleringer rummer to vigtige elementer: (i) ved at beskæftige sig med »skik og brug« adskilte Sokrates sig fra de tidligere græske tænkere, de såkaldte naturfilosoffer (f.eks. Tales og Heraklit), hvis primære emne var naturen i dens helhed, altså kosmos; (ii) Sokrates nøjedes ikke med at finde ud af, hvad det etiske rette er i hvert enkelt tilfælde, men spurgte efter det etiske som sådan, forholdt sig altså undersøgende eller reflekterende til det etiske rette generelt.

Den traditionelle danske oversættelse af *ēthike* er »sædelig« (jf. det tyske »sittlich«). Det har umiddelbart en komisk og antikveret klang, selv om det endnu bruges som del af udtryk som »sædelighedsforbrydelse«

1. Den måde, man henviser til Aristoteles' værker på, er der gjort rede for i næste kapitel, se s. 42.

og »sædelighedspoliti«. Her er betydningen indsnævret til, hvad der betragtes som uskik på det seksuelle område. Vi kender dog stadigvæk vendinger, hvor ordet antyder den oprindelige betydning af »etik« såsom »sædvane«, »sæd og skik« o.l.

Aristoteles giver en nærmere bestemmelse af etikken i forbindelse med et af dennes grundbegreber, *det gode*. Om det siger han, at det behandles i den politiske videnskab. Og videre:

... i opfattelsen af begreberne rosværdighed og retfærdighed (ta kala kai ta di-kaia) er der megen uenighed. Somme tider menes de at være blotte konventioner (nomo monon) og ikke have nogen real eksistens i tingenes natur (physei). Den samme usikkerhed er knyttet til begrebet om det gode (t'agatha), fordi det ofte forekommer, at gode ting har dårlige konsekvenser. (Den Nikomakiske Etik, 1094 b, 14-18).

Man kan måske omskrive det, Aristoteles her siger, på følgende måde. Ved *ēthos*, sædvane, skal forstås det, som mennesker gør, fordi det betragtes som det rigtige at gøre. Men det kan ske, at det bliver usikkert og diskutabelt, hvad der er det rigtige. Og når en sådan usikkerhed opstår, rejser der sig en række fundamentale spørgsmål: Er det etisk rigtige givet med virkelighedens egen natur og beskaffenhed – eller beror det på en menneskelig vedtagelse? Det er tilsyneladende denne grundlæggende usikkerhed i forhold til menneskers handlemåde, som er baggrunden for etikken som teoretisk, filosofisk foretagende. Vi kan derfor uddrage denne foreløbige bestemmelse af Aristoteles' overvejelse:

Etik er en kritisk refleksion over vore forestillinger om, hvad der er den rigtige menneskelige handlemåde og livsførelse. En sådan refleksion er tilsyneladende særlig nærliggende, når det ikke er selvfølgeligt, hvad det rigtige er.

I stedet for »rigtig« eller »ret« handlen kunne man også sige »god«. Tilsvarende kan man både sige, at etik drejer sig om modsætningen

rigtig-forkert og at den vedrører modsætningen godt-ondt. Imidlertid viser det sig, at ordet »god« er temmelig mangetydigt. I visse sammenhænge er der meget stor forskel mellem det rigtige og det gode, f.eks. når vi siger hhv. »Han havde den rette livsførelse« og »Han havde et godt liv«. Man kan tilsyneladende udmærket have et godt liv uden at det indebærer en etisk ret livsførelse. Her er det altså vigtigt at skelne klart mellem det rigtige/rette og det gode. Det vil vise sig senere i bogen, at etiske teorier bl.a. adskiller sig fra hinanden i den måde, de bestemmer forholdet mellem det rigtige og det gode på. Hos Aristoteles er det spørgsmålet om det gode liv, der er etikken grundproblem. Senere i etikken historie får spørgsmålet om den rette handlemåde derimod hovedrollen. Lige nu drejer det sig imidlertid kun om at give en første bestemmelse af etikken ud fra Aristoteles' sprogbrug. Det skal i denne sammenhæng nævnes, at man undertiden forsøger at definere »etik« i modsætning til »moral«. Det er der imidlertid ikke noget grundlag for rent sprogligt. Ordet »moral« stammer fra det latinske *mos*, der helt i overensstemmelse med *ēthos* betyder »sædvane«, »opførelse« o.l. – som vi kender det fra talevendingen »O tempora, o mores!«. Vi vil derfor ikke i denne bog forudsætte én bestemt forskel mellem etik og moral. Den tekniske betegnelse for etikken *philosophia moralis* er for øvrigt indført af den romerske filosof M. Tullius Cicero (106-43 f.Kr.).

Hvis Aristoteles har ret i, at etikken som kritisk overvejelse bliver nødvendig, når opfattelsen af, hvad der er godt og ondt, ikke mere står ubetvivleligt fast, er det nærliggende at betragte vores bestemmelse af begrebet etik i sammenhæng med den aktuelle samfundsdebat om etik. Etik er jo i disse år blevet et centralt emne i den offentlige diskussion, ikke bare her i landet, men mere eller mindre over hele verden. Denne »højkonjunktur« for etik skyldes især udviklingen inden for ét bestemt område, nemlig lægevidenskaben og den såkaldte biomedicinske teknologi. Man kan udmærket sige, at denne diskussion netop rejser det spørgsmål, Aristoteles nævner: er det rette givet af natur eller beror det på menneskelig vedtagelse? Etikdebatten er udtryk

for, at vi af den biomedicinske udvikling tvinges til at besinde os på, hvad der er rigtigt og forkert. I første omgang retter denne besindelse sig mod konkrete spørgsmål om det rigtige. Men de kan ikke besvares fyldestgørende uden at vi også besinder os på, hvad der er vores grundlag for at betragte noget som rigtigt eller forkert.

At den biomedicinske udvikling har denne konsekvens for de etiske overvejelser skyldes forskellige forhold. For det første indebærer den nye videnskabelige indsigt og den tilsvarende teknologi *nye muligheder for menneskelig handlen*. Dermed stilles mennesker over for valg, som den etiske tradition («sædvanen») ikke har nogen anvisninger for. For at nævne et par eksempler:

En gravid kvinde på 37 får foretaget en fostervands- eller moderkageprøve. Den viser, at fostret har den kromosomafvigelse, som kaldes Trisomi 21, i daglig tale »mongolisme«. Nu står hun og faderen over for valget, om de skal få foretaget en provokeret abort eller sætte et handicappet barn i verden. Denne form for præcis viden om et ufødt barns egenskaber og det etiske valg, denne viden indebærer, var simpelthen ukendt for tidligere tiders mennesker.

En anden kvinde har problemer med at føde børn: Der kan godt modnes æg i hendes krop, men på grund af en sygdom i livmoderen er hun ikke i stand til at gennemføre et svangerskab. Hun og hendes mand ønsker imidlertid at få et barn, som de selv er biologiske forældre til. De får derfor foretaget en såkaldt in vitro fertilisation («reagensglasbefrugtning»). Det befrugtede æg overføres til en anden kvinde, som gennemfører svangerskabet og efter fødslen giver barnet til dets forældre. Også denne handling («rugemoderskab»), som den bioteknologiske udvikling har gjort mulig, er ny i forhold til tidligere tiders handlingsmuligheder. Den rejser blandt andet det rent juridisk spørgsmål, hvem der er mor til barnet: den kvinde, der har lagt æg til, eller hende, der har født barnet? Selve det biologiske begreb moderskab er splittet op, idet man kan skelne mellem en genetisk og en fødende mor.

Så meget til illustration af, at den lægevidenskabelige og bioteknologiske udvikling indebærer nye former for menneskelig handlen.

Denne udvikling og den debat, den har affødt, giver os endvidere en klar bevidsthed om nogle afgørende træk ved et moderne samfund som det danske. Om dette kan man sige, at det er:

- *sekulariseret*: kristendom og religion udgør ikke som i tidligere tider en selvfølgelig fælles, omfattende livsopfattelse, som også bestemmer indstillingen til etiske spørgsmål;
- *pluralistisk*: på kristendommens tidligere plads findes en mangfoldighed af forskellige livsopfattelser, f.eks. i form af diverse »ismer« som humanisme, socialisme, naturalisme, materialisme, ateisme. Det har som konsekvens, at der findes mange forskellige og ofte modstridende opfattelser af, hvad der er etisk rigtigt og forkert.

Det synes imidlertid, som om vi ikke blot kan affinde os med pluralismen. Mange reagerer umiddelbart på den biomedicinske udvikling med udtalelser som: »Vi kan ikke bare lade denne udvikling fortsætte uforstyrret. Nogle af de muligheder, den giver, må vi tage afstand fra. Vi må sætte grænser for, hvad der er tilladeligt!« En lignende opfattelse må politikerne i Folketinget have haft, da de i 1987 besluttede at nedsætte Det Ethiske Råd. Dermed tilkendegav de, at der skal sættes politiske og retlige rammer omkring udnyttelsen af de lægevidenskabelige og bioteknologiske muligheder. Det vil sige, at man går ud fra, at der findes etisk begrundede grænser for det tilladelige, som kan fastsættes ved lov og dermed gælde alle borgere i Danmark.

Den biomedicinske udvikling tvinger dermed så at sige til, at vi sætter spørgsmålstejn ved pluralismen. Men findes der et fælles etisk grundlag, som vi kan orientere os ud fra, når vi vil styre den teknologiske udvikling i et sekulariseret samfund? Det er et af de helt grundlæggende spørgsmål, som samfundsdebatten handler om. På den måde hænger den konkrete og aktuelle etikdebat nøje sammen med den etiske refleksion og overvejelse.

Det gælder ikke kun debatten om den biomedicinske teknologi. Den etiske problemstilling rejser sig ligeså grundlæggende, når mennesker med

helt forskellige moralnormer skal leve sammen. Når forskellige kulturer mødes, indebærer det også et normsammenstød. Som et markant eksempel kan man tænke på debatten om omskæring af piger. Også en stor del af debatten om indvandrings- og flygtningepolitik er således en etikdebat.

Den megen tale om etik i medierne må naturligvis ikke forlede til den opfattelse, at etik først og fremmest er et offentligt anliggende, der hænger sammen med de store aktuelle samfundsproblemer. Etikken trænger sig på også i de mere dagligdags sammenhænge. Kan jeg tillade mig at hente mit barn en time senere i fritidshjemmet end vi har aftalt? Kom jeg til at såre den studerende, da jeg gennemgik hendes eksamensopgave med hende? Den kære kollega opførte sig igen forkasteligt til festen.

1.2 DEN ETISKE VURDERING OG DENS GENSTANDE

Som de nævnte eksempler viser, kommer vore forestillinger om den rette handlemåde og om godt og ondt ofte til udtryk i *sproget*. Det etiske ytrer sig i *vurderende* vendinger som »det, du gjorde, var rigtigt (storsindet/forkasteligt/ onskabsfuldt/ hensynsløst osv.)«. Men vi anvender vurderende sætninger i andre sammenhænge end etiske. For eksempel kan vi sige »Van Goghs billede af solsikkerne er godt«. Normalt skelner man mellem sådanne vurderende sætninger eller værdidomme på den ene side og beskrivende (deskriptive) sætninger på den anden. En beskrivende sætning kunne f.eks. være »Van Goghs billede af solsikkerne er malet i året 1890«. Ved deskriptive sætninger spiller begrebet *sandhed* en afgørende rolle. Således kan meningen med den anførte sætning gengives på følgende måde: »*Det er sandt, at Van Goghs billede . . .*«. Deskriptive sætninger gør altså normalt krav på at være sande. Men det betyder, at vi tilkender dem intersubjektiv gyldighed. En sætning, der er sand, er ikke kun sand for mig. Hvis den er sand, er den sand for alle.²

2. Man hører ganske vist ofte vendingen »Det er sandt for mig«. Om det må man sige, at enten bruger man ordet »sandt« på en selvmodsigende måde, eller man bruger det i en anden betydning end den, der er knyttet til deskriptive sætninger.

Det er nærliggende at bestemme forskellen mellem deskriptive og vurderende sætninger på den måde, at der ikke er knyttet noget sandhedskrav til de sidste. Spørgsmålet er så, om man kan tale om en anden form for intersubjektiv gyldighed for dem. Det går vi tilsyneladende ud fra, når der er tale om etisk vurderende sætninger. Når vi siger »Han opførte sig forkasteligt« ligger det i selve vor brug af sproget, at vi forudsætter, at vi har ret i vor vurdering. Det ligger også i den sproglige ytring af vurderingen, at hvis vi tager fejl, kan vi belæres om, hvori fejltagelsen består. Lidt forenklet og skematisk kan man sige, at den etiske vurdering har formen

»x er ...«.

Det viser sig så, at der kan indsættes forskellige slags sproglige udtryk på x's plads. Det afspejler, at det er forskellige emner, vi kan gøre til genstand for etisk vurdering. Svarende til de forskellige emner bruger vi forskellige etisk vurderende udtryk. De vigtigste former for etisk vurdering kan stilles skematisk op på følgende måde

Formulering af den etiske vurdering	Genstand for vurdering
»At slå et andet menneske ihjel er forkert«	Handling
»Den mellemøstlige diktator er ond«	Person
»Hjælpssomhed er godt«	Egenskab
»Ægteskabet er godt«	Institution

1.3 NORMER OG DEN ETISKE REFLEKSIONS FORSKELLIGE FORMER

De etiske vurderinger kan foretages på grundlag af *normer*, dvs. regler af typen »Man skal altid sige sandheden«. Hvilken status har sådanne normer? Hvorfra stammer de? Hvad er grundlaget for deres gyldighed? Her støder vi igen på Aristoteles' spørgsmål, om det rette er bestemt *nomo* eller *physei*: er de etiske normer givet med virkeligheden selv – menneskelivets på forhånd givne indretning – eller har mennesker

på et tidspunkt vedtaget dem, så de altid kan laves om? Kort sagt: hvad bygger vi vore etiske vurderinger på og hvordan kan de begrundes?

Vores skelnen mellem deskriptive og vurderende sætninger, som gav anledning til disse spørgsmål, er et godt udgangspunkt for at gøre opmærksom på en gængs inddeling af forskellige former for etisk refleksion, hhv. former for etisk overvejelse:

Deskriptiv etik er en beskrivelse af, hvilke normer en given gruppe af mennesker faktisk efterfølger eller orienterer sig efter. Som eksempel kan nævnes: »Medlemmer af den katolske kirke finder det forkert at få foretaget abort efter fosterdiagnostik«. Man kan også tale om deskriptiv etik, når samfundsforskere undersøger større befolkningsgruppers indstilling til moralske spørgsmål gennem meningsmålinger o.l.

Metaetik er en form for etisk refleksion, der ligesom deskriptiv etik ikke indeholder nogen stillingtagen. Den er en analyse af de grundlæggende begreber, der indgår i den etiske vurdering som »god«, »bør«, »norm«, osv. Et andet hovedspørgsmål i metaetikken vedrører muligheden for at give en fornuftsbegrundelse af etiske domme. Det skal uddybes en smule. Hvis man opfatter etik som handlen efter normer, kan man sige, at begrundelsen af, at en handling er rigtig, består i en henvisning til den efterlevede norm, f.eks. den allerede nævnte »Man skal altid sige sandheden«. Spørger man nu videre efter en begrundelse af denne norm, kan man henvise til en højere, hhv. mere almen norm og sidste instans til et etisk princip. Således kunne man begrunde den nævnte norm ved at indordne den under princippet »Man skal aldrig skade et andet menneske«. Ud fra denne tankegang kan man opstille den etiske begrundelse på følgende skematiske måde:

Man skal aldrig skade et andet menneske.

At lyve er at skade et andet menneske.

Man skal altid sige sandheden.

Hvis jeg siger p til NN, lyver jeg.

Jeg skal ikke sige p til NN.

Den anførte praktiske begrundelse har tilsyneladende samme struktur som den, der er gængs i naturvidenskab. For at give et simpelt eksempel på denne:

Alle materielle legemer udvider sig ved opvarmning.

Gulvbrædderne er blevet opvarmet.

Gulvbrædderne har udvidet sig.

Da en sådan begrundelse er en fornuftsaktivitet, synes den påviste parallellitet at vise, der findes såvel en teoretisk som en praktisk fornuft. – Når vi siger »synes« og altså udtrykker os hypotetisk, skyldes det, at et af metaetikens spørgsmål er, om begrundelsen af etiske domme faktisk har denne struktur, ja om de overhovedet kan begrundes rationelt.

Normativ etik er til forskel fra de foregående en form for etisk overvejelse, som indebærer en stillingtagen, eventuelt i form af en tilslutning til eller afvisning af normer. For eksempel kan følgende ræsonnement siges at være normativt: »Det er forkasteligt at få foretaget abort efter fosterdiagnostik, for det er en overtrædelse af den fundamentale norm, at man ikke må slå et andet menneske ihjel«. En normativt etisk opfattelse kan dog ikke nøjes med at hævde gyldigheden af bestemte normer; den må også gøre rede for, hvori denne gyldighed er begrundet. Hvis den normative opfattelse har en sådan omfattende karakter, kan man kalde den en etisk teori.

Principiel etik er et lidt ældre udtryk for overvejelser over det grundlæggende, fundamentale i etikken. Et principielt etisk spørgsmål er f.eks., om alle etiske normer kan føres tilbage til én eneste grundnorm, hhv. ét princip. En sådan grundnorm kunne være næstekærlighedsbudet eller den såkaldte Gyldne Regel (»Du skal gøre mod andre, hvad du ønsker, de skal gøre mod dig«). Et principielt-etisk spørgsmål er endvidere, om Den Gyldne Regel er den samme etiske norm som budet »Du skal elske din næste som dig selv«.

Materialetik er tilsvarende den ældre betegnelse for undersøgelsen af konkrete etiske spørgsmål. Som eksempel kan nævnes det allerede anførte: fosterdiagnostik fulgt op med abort. Materialetikken inddeles ofte i en række områder som medicinsk etik (hhv. bioetik), ægteskabsetik, seksualetik, arbejdetik, politisk etik. En moderne udløber af materialetikken er, hvad man med et engelsk ord kalder *applied ethics*. Nyere områder inden for denne anvendte etik er »business ethics« og »computer ethics«. En material-etisk undersøgelse behøver ikke nødvendigvis at være normativ. Man kan godt undersøge, hvilke grundlæggende etiske begreber, der indgår i et konkret problem, hvilke grundnormer, der kan anvendes på det osv. – uden at fremsætte en etisk stillingtagen.

Individaletik beskæftiger sig med etiske spørgsmål, der rejser sig personligt for det enkelte menneske: Hvad bør jeg gøre? Hvad betragter jeg som den rette måde at leve mit liv på? Den enkelte gravide kvinde kan f.eks. blive konfronteret med det etiske spørgsmål, om hun ønsker foretaget fosterdiagnostik, og om hun i givet fald vil vælge abort for at forhindre et sygt barn i at blive født.

Professionel etik beskæftiger sig med etiske spørgsmål, der rejser sig for mennesker i kraft af udøvelsen af deres særlige profession. Det klassiske eksempel er lægeetikken. Lægens ekspertise giver ham/ hende ganske særlige muligheder for at påvirke andres (patienters) liv. Og til disse muligheder knytter der sig særlige etiske spørgsmål. I hvor høj grad kan en læge f.eks. tillade sig at lade sin egen opfattelse skinne igennem, når han rådgiver en gravid kvinde om abort?

Socialetikken beskæftiger sig med etiske spørgsmål, der rejser sig inden for større fællesskaber mellem mennesker. For at tage et af de nævnte aktuelle eksempler: Hvordan bør det danske samfund forholde sig til indvandrere? Der er tale om et material-etisk spørgsmål, men social-etikken rummer også principielt-etiske problemer. Som eksempel kan nævnes forholdet mellem retfærdig ligestilling og individuel frihed.

1.4 ETIK, ANTROPOLOGI OG METAFYSIK

Til de spørgsmål, som den aktuelle debat rejser, hører, om den etiske problemstilling kun omfatter de forskellige *menneskelige* livsområder. Har etik kun noget at gøre med rigtigt og forkert i forholdet mellem mennesker? Eller har vi mennesker også et etisk forhold til andre væsener? For eksempel dyr, og i det hele taget den ikke-menneskelige natur, herunder miljøet?

Spørgsmålet om, hvorvidt vi som mennesker har et etisk forhold til den øvrige natur, rejser et mere grundlæggende spørgsmål: Hvad er mennesket egentlig for et væsen? Hvad adskiller os f.eks. fra de højere dyr? Traditionel europæisk etik kan kaldes antropocentrisk (menneske-centreret), idet den som regel forudsætter et afgørende skel mellem mennesket og den øvrige natur. I denne skarpe sondring ligger en bestemt opfattelse af mennesket, en *antropologi* eller et menneskesyn. En etisk opfattelse vil altid i sidste ende hænge sammen med eller være begrundet i en bestemt opfattelse af, hvad og hvem mennesket er.

At det forholder sig sådan kan vi se, hvis vi for et øjeblik vender tilbage til spørgsmålet om, hvad det er, der underkastes en etisk bedømmelse, altså hvad der er den etiske vurderings genstand. Blandt disse genstande fandt vi både *handlinger* og *personer*. Ved nærmere eftersyn bliver det klart, at der er en nøje sammenhæng mellem netop disse to begreber. En handling har et subjekt, og dette subjekt – den handlende eller agerende – er en person. Der knytter sig bestemte andre begreber til begrebet om et handlingssubjekt. Disse begreber vender vi tilbage til mange gange, men de vigtigste skal nævnes allerede her.

Udførelsen af en handling kan indebære en fysisk bevægelse, men en sådan er ikke i sig selv tilstrækkelig til at udgøre en handling. Hvis en person mister fodfæstet på en bro og styrter ned, er der ikke tale om en handling, men 'blot' en begivenhed eller en hændelse. Hvis personen derimod springer ned fra broen for at tage livet af sig selv, er der tale om en handling. Forskellen er, at der i dette tilfælde foreligger en *intention* hos personen, dvs. en form for hensigt eller et forsæt. I megen traditionel etisk tænkning henfører man dette træk

ved handlingen til viljen. Det er altså personens intention, der gør forskellen mellem, om der sker et uheld (hændelse) eller én gør et selvmordsforsøg (handling).

Til en handling knytter sig endvidere en *motivation*. Det kender vi fra den retlige terminologi og fra kriminalfilm: Politiet og domstolen forsøger at finde frem til, hvad der var motivet til en forbrydelse. Angivelsen af motivet er svar på spørgsmålet »Hvorfor gjorde NN sådan og sådan?« Det er vigtigt at holde dette motivets »hvorfor« ude fra det, man kan kalde *årsagens* »hvorfor«. På spørgsmålet »Hvorfor forsøgte NN at begå selvmord?« kan man svare »Han var dybt deprimeret og havde drukket tæt hele dagen«. Dermed giver vi en årsagsforklaring, i princippet på samme måde som når vi forklarer vandhanens dryp med, at en pakning er utæt. Men hvis vi udelukkende giver en årsagsforklaring af noget, betragter vi det ikke som en handling, men snarere som adfærd. Motivationen for selvmordsforsøget kunne derimod være, at NN har fået stillet diagnosen 'uhelbredeligt syg' og ikke ønsker at leve et smertefyldt liv. Eksemplet viser, at motivationen kan have meget forskellig karakter. Den kan være rent følelsesmæssig (emotional), men den kan også bero på en fornuftig overvejelse (rational).

Et yderligere begreb, som hører til i sammenhæng med begrebet handling, er *konsekvens*. En handlingens konsekvenser er de videre begivenheder, der følger af den. Her kan man godt anvende årsagsbegrebet og sige, at konsekvenser er begivenheder, som en handling er årsag til. Konsekvenserne af, at NN begik selvmord, kan f.eks. være at familie og venner påføres stor sorg. Hvis konsekvensen er tilsigtet, kan den kaldes handlingens *mål*. De begreber, der knytter sig til fænomenet handling, kan anskueliggøres skematisk på denne måde:

Intention

Subjekt ⇒ Handling ⇒ Konsekvens/Mål

Motiv

Det vil vise sig senere, at en vigtig skillelinie inden for opfattelsen af etikkens grundlag går mellem teorier, der lægger afgørende vægt på en persons motivation og selve den handling, han udfører – og teorier, der betoner vigtigheden af handlingens konsekvenser.

Forskellen mellem begivenhed og handling indebærer, at vi opfatter andres handlinger ved hjælp af en form for tolkning. Denne retter sig mod personens intention og gør en handlingsbeskrivelse mulig, dvs. et svar på spørgsmålet »*Hvad* er det, NN gør?« Til tolkningen kan også høre en erkendelse af den handlendes motivation, altså et svar på spørgsmålet »*Hvorfor* gør NN det?« Tolkningen og handlingsbeskrivelsen er naturligvis forudsætning for den etiske vurdering. Denne forsøger at besvare spørgsmålet »Er NN's handling det *rigtige* at gøre?«

Hvis vi besvarer det sidste spørgsmål negativt, kan vi bebrejde en person det, han/hun har gjort. Vi siger da, at vi stiller vedkommende til *ansvar* for sine handlinger. Det synes imidlertid at forudsætte, at handlingssubjektet er en person med *fri vilje*. For giver det mening at stille en person til ansvar for noget, hvis vedkommende ikke var fri i betydningen: havde mulighed for at handle anderledes? Forudsætter etikken ikke, at vi træffer *frie afgørelser* eller beslutninger, at vi kan vælge mellem flere mulige handlinger? Vi står her med et af de klassiske problemer inden for antropologien, både den teologiske og den filosofiske. Traditionelt skelner man mellem to modstridende opfattelser: determinismen, der hævder viljens ufrihed eller forudbestemthed eller bundethed – og indeterminismen, der modsat forfægter viljens frihed. Dette problem skal ikke forfølges videre i denne omgang. Foreløbig skal det blot tjene til at illustrere, hvordan en etisk grundopfattelse er knyttet uløseligt sammen med en antropologisk opfattelse eller et menneskesyn.

Problemet om etikkens menneskesyn kan formuleres som spørgsmålet, om vi i virkeligheden er de mennesker, vi tror, vi er, når vi handler etisk. Vi tror øjensynligt, vi er frie og ansvarlige subjekter. Determinismen hævder, at vi *i virkeligheden* ikke er frie og

ansvarlige, at vi altså ligger under for en illusion. Der kan findes forskellige udformninger af denne tankegang. Den kan være psykologisk begrundet: det, du tror, er et ansvarligt kærlighedsforhold til et andet menneske, er i virkeligheden et udslag af din barnlige afhængighed af din mor eller far. Eller den kan være biologisk begrundet: det, du tror er en ansvarlig næstekærlig handling, er i virkeligheden et udslag af en biologisk-genetisk lovmæssighed. Disse to tankegange kommer vi nærmere ind på i kapitel 10.

De sidste overvejelser viser, hvordan den etiske menneskeopfattelse indgår i en mere omfattende opfattelse af virkeligheden, en virkelighedstolkning kunne man kalde det. Man kan også bruge det traditionelle udtryk *metafysik*. »Metafysik« er betegnelsen for den filosofiske undersøgelse af de allermest grundlæggende begreber og de sammenhænge, der præger virkeligheden i dens helhed. Hvis jeg f.eks. hævder, at mennesket har en fri vilje, har jeg dermed sagt, at ikke alt i naturen – som mennesket jo er en del af – er underkastet en streng lovmæssig forudbestemthed. Og hvis jeg omvendt hævder, at alt, hvad der er virkeligt, består af stof, materie, har jeg dermed sagt, at mennesket ikke kan have en immateriel sjæl. Begge påstande er metafysiske udsagn. Og i sidste instans er ingen etisk teori uden metafysiske forudsætninger.

1.5 TEOLOGISK OG FILOSOFISK ETIK

Sammenhængen mellem etisk grundopfattelse og antropologi og metafysik leder naturligt over til spørgsmålet om, hvad forskellen er mellem teologisk og filosofisk etik. Om begge kan vi bruge vor beskrivelse af etik som kritisk refleksion over vore forestillinger om, hvad der er rigtigt (og forkert). Og både i teologien og filosofien kan vi finde de forskellige udgaver af den kritiske refleksion, vi har omtalt (normativ, deskriptiv, principiel etik osv.). Men naturligvis er der forskelle mellem refleksionen i teologisk og filosofisk etik.

Nogle vil mene, at den væsentligste forskel består i, at den *teologiske etik* går ud fra en på forhånd givent opfattelse af, hvad ret menneskelig handlemåde er, nemlig den opfattelse, der er indeholdt i Bibelen, kirkens bekendelsesskrifter eller andre autoritative dokumenter. Synspunktet er, anderledes formuleret, at teologien på forhånd er bundet til at forfægte en bestemt normativ etik. Det synspunkt er i bedste fald en forenkling. Det forudsætter jo blandt andet, at det ligger fast på forhånd, hvilken opfattelse af den rette handlemåde, der skal forfægtes. Således forholder det sig naturligvis ikke. Hvad man derimod kan sige, er at den teologiske etik har et hovedemne for sin refleksion. Vi kan formulere det på følgende måde:

Teologisk etik er den kritiske refleksion over den opfattelse af den rette menneskelige handlemåde, som forudsættes at følge af den kristne tro.

Til forskel herfra må den *filosofiske etik* siges at være fri for en sådan bunden opgave. Den er principielt mere radikal i sin kritik end teologien kan være. I filosofien kan man således ikke gå ud fra, at det giver mening at foretage en skelnen mellem en ret og en forkert menneskelig handlemåde. Vi kan derfor forsøgsvist formulere dens mest grundlæggende opgave på denne måde:

Filosofisk etik er en kritisk refleksion over spørgsmålet, om det giver mening at foretage en almenmenneskelig (evt. fornuftsbegrundet) skelnen mellem en rigtig og en forkert menneskelig handlemåde – og hvori denne skelnen i givet fald er begrundet.

På trods af denne forskel er det vigtigt at holde sig for øje, at den teologiske etik må tage hensyn til den filosofiske. Den filosofiske refleksion udgør en anfægtelse af det grundlag for etikken, som er teologiens emne. Filosofien afspejler, at vi lever i en kultur, der også rummer ikke-religiøse og anti-religiøse tolkninger af virkeligheden

og menneskelivet. Som teolog må man derfor tage den udfordring op, som filosofien rummer, og spørge, om en begrundelse af etikken i kristentroen er forenelig med filosofiens kritiske analyse.

Som teologisk disciplin udgør etikken – sammen med religionsfilosofien – en del af den *systematiske teologi*. Dens tredje fag er dogmatikken, undersøgelsen af den kristne troslære. Det siger sig selv, at teologisk etik ikke kan adskilles fuldstændigt fra dogmatikken. Når teologisk etik undersøger forholdet mellem kristentro og menneskelig handlen, må den gøre sig et begreb om, hvad kristentro er. Og at fremstille et sådant begreb er dogmatikkens hovedopgave. Sammenhængen mellem disciplinerne etik og religionsfilosofi kan begrundes med, at de begge bevæger sig inden for et område, der er fælles for teologi og filosofi. Religionsfilosofi er eksplicit en filosofisk disciplin. Den kan beskrives som en filosofisk undersøgelse af kristendommen som religion i lyset af dens gyldighed. En religions gyldighed er knyttet til to vigtige udtryksformer: dens lære og dens livsform. Etisk handlen kan siges at være et delaspekt af en religiøs livsform, så på den måde er der en nøje sammenhæng med religionsfilosofien. Endvidere må den teologiske etik som sagt nødvendigvis omfatte moralfilosofiske overvejelser og deler dermed religionsfilosofiens filosofiske karakter. Til religionsfilosofien som systematisk-teologisk disciplin se Andersen, Grønkjær, Nørager 2002, 105f.

1.6 ETISKE TEORIER I HISTORIEN

Denne bog er således en indføring i både teologisk og filosofisk etik. I det foregående er det antydnet, at disse to former for etisk refleksion udgør en uløselig sammenhæng – i hvert fald set ud fra teologiens synsvinkel. At det forholder sig sådan, bliver klart, når man beskæftiger sig med etiske teorier i en historisk sammenhæng. Vi har derfor valgt at bygge fremstillingen historisk op. Det skal ikke tages som udtryk for den opfattelse, at man kun kan forstå begreber, teorier og

sammenhænge ud fra deres historiske forudsætninger. Det ville være dogmatisk at hævde, at vores forståelse og tænkning er fuldstændig bestemt af den tradition, vi står i. På den anden side kan den etiske refleksion ikke nøjes med at være analyse af begreber og argumentationsformer. For teologiens vedkommende er det umuligt, idet kristentroen har et historisk udgangspunkt.

I en dansk sammenhæng er spørgsmålet om kristentroens konsekvenser for menneskelig handlen defineret historisk på den konkrete måde, at vi lever i et land, der i mere end 450 år har været præget af en evangelisk-luthersk kristendomsforståelse. Den kendsgerning må den teologiske etik naturligvis tage hensyn til, og den har været medbestemmende for, hvordan stoffet i det følgende er udvalgt. Det er ment som stof til eftertanke om spørgsmålet: Kan der på luthersk grundlag udformes en etik, som er på højde med de vilkår, der gælder for tænkningen i begyndelsen af det 21. århundrede? Det spørgsmål kan naturligvis ikke besvares uden hensyntagen til to andre kendsgerninger: Luthersk kristendom indgår i en økumenisk sammenhæng. Og nutidens samfund bliver mere og mere præget af ikke-kristne religioner, det er multireligiøst.

I bogens sidste kapitel vender vi tilbage til de almene problemstillinger, vi har nævnt her i indledningen. Vi vil give en oversigt over, hvordan de forskellige former for teologisk og filosofiske etik opfatter disse grundlæggende problemstillinger.

ETISKE GRUNDBEGREBER

I denne boks anfører vi en række af de grundbegreber i etikken, der er omtalt i kapitlet. I slutningen af hvert af de følgende kapitler vil vi i boksen opsummere de vigtigste nye indholdsbestemmelser, der gives disse og andre etiske grundbegreber i de teorier, der er omtalt i det pågældende kapitel.

- ETISK SUBJEKT
- HANDLING
- PRAKTISK FORNUFT
- VILJE
- DET RIGTIGE
- DET GODE

LITTERATUR TIL KAPITEL 1

Andersen, Grønkjær, Nørager (2002): *Religionsfilosofi. Kristendom og tænkning*. København: Gads forlag.

Aristoteles (1982): *The Nichomachean Ethics*, London.

Aristoteles (1979): *Metaphysics, Books 1-9*, London.

OVERSIGTS- OG OPSLAGSVÆRKER

Gill, R. (Ed.) (2001): *The Cambridge Companion to Christian Ethics*. Cambridge.

Herz, A. (Hrg.) (1993): *Handbuch der christlichen Ethik*. Freiburg.

Schweiker, W. (Ed.) (2003): *A Companion to Religions Ethics*. Oxford.

Singer, P. (Ed.) (1993): *A Companion to Ethics*. Oxford.